

SİYASAL BİLİM ve HUKUK

RUSYA'DA MOĞOL İSTİLÂSİ VE ETKİLERİ

Doç. Dr. Türkkaya ATAÖV

On-Üçüncü Yüzyılın başında Güney Sibiryâ ve Orta Asya'da Cengiz Han'ın önderlik ettiği bir askerî-feodal Moğol devleti kurulmuştu. Bu devletin ortaya çıkışı sınıf farklılaşmasının bir sonucuydu. Moğol devletinin kuruluşu hakkında Rus şarkiyatçıları tarafından iki görüş ileri sürülmüştü. Birinci görüşün sahibi W. W. Barthold'a göre, «Cengiz Han imparatorluğunun kuruluşu hakkındaki Moğol rivayetinde, açıktan açığa göçebe aristokratları ile halk kütleleri arasında bir mücadele yapıldığından söz edilmiştir... Göçebe hayat şartları altında bile, sınıf mücadelesi artmadan kuvvetli bir devlet kurulamaz.»¹ Barthold, Cengiz Han'ı göçebe feodal aristokrasininin başı, rakibi Mamuka'yı ise bozkırın demokratik çıkarlarınınin temsilcisi sayar. Uzun bir süre Barthold'un bu düşüncelerine katılan B. Y. Vladimircov, daha sonra fikrini değiştirmiş, kuvvetli ve kalabalık bir sınıf meydana getiren bozkır aristokratlarınınin açık bir demokratik hareketi hakkında hiç bir kayda rastlamadığını belirtmiştir.² Vladimircov'un da Barthold'un görüşünü esas itibariyle reddetmediği görülüyor. Feodal toplumun ortaya çıkışından önce, göçebe bozkır koşulları altında Moğol devleti gibi büyük bir devletin sınıf mücadelesi yapılmadan ortaya çıkması düşünülemez. Büyük hayvan sahibi Moğol aristokrasininin hem otlak, hem mal ihtiyacı bir işgâl siyasetine yol açmıştır. Böylece, Moğol devletinin ortaya çıkışı sınıf farklılaşmasından ötürüdür.

Moğolların başarıları disipline dayalı kuvvetli bir askerî örgüte ve onun içinde kolay ve çabuk hareket eden süvari birliklerine sahip olma yanında, saldırdıkları ülkelerin feodal dağınıklık içinde bulunmalarından da doğmaktaydı.

(1) A. Y. Yakubovskiy, *Altınordu ve İnhitatı*, çev. Hasan Eren, İstanbul, Maarif Basımevi, 1955, s. 28'den W. W. Barthold, *Svyaz' obşçestvennogo bita s xozyaystvennim ukladom u turok i. mogolov*, ISAIE pri Kazansk. Gos. Univ. im. V. İ. Ulyanove-Lenina, c. XXXIV, Fas. 3-4, s. 3.

(2) *Ibid.*, s. 29'dan B. Y. Vladimircov,

1260'da Onan Nehri boyunda Moğolistan'ın en seçkin göçebe feodallerinin katılmasıyla toplanan kurultayda Temuçin, Cengiz Han adıyla «Moğol Kağan»ı ilân edildi. Bütün Moğol kavim ve kabileleri onun ulusu, oturdukları alan ise yurdu sayılırdı.³ Devletin çeşitli bölümleri Cengiz ailesinin üyelerine verilmişti. Bu alanlarda göçebe hayatı süren *noyan*'lar, *nöker*'ler ve onlara bağlı olan *ayıl*'ler, köleler ve tutsaklar Cengiz ailesinin fertlerine tâbiydiler. Feodal hiyerarşiye dayanan bu toplumun aynı zamanda askerî bir örgütü vardı. Tümen, bin, yüz ve on gibi kısımlara ayrılmıştı. Büyük grupların, yâni binlerin ya da tümenlerin başında göçebe feodaller vardı. Bunlar Cengiz Han'ın ya da onun maiyetindeki prenslerin çağrısı üstüne gelirlerdi. Bu büyük feodal ordunun başında Cengiz Han'ın muhâfız kıt'ası bulunurdu. Muhâfız kıt'ası ve ordusu sayesinde büyük askerî girişimleri kolaylıkla başarıya ulaştırdığı anlaşılmaktadır.

Moğollar 1219'da Orta Asya topraklarını istilâ ettiler. Harzem Devleti yıkıldı. Buhara ve Semerkant ele geçirildi. Orta Asya'dan kaçan Harzemşah Muhammet'i izlemek için Cengiz Han'ın 1220'de gönderdiği Cebe ve Sübödey'in askerleri Kuzey İran'ı yakıp yıktıktan sonra, Kafkaslar'a çıktılar. 1223'de Derbent kapılarından geçerek Alan ve Kıpçak topraklarına vardılar, Kalka Nehri yakınında Rus prenslerini yendiler. Bu Moğol istilâsı çağdaş uluslar üstünde son derece büyük bir etki yapmıştı. On-Üçüncü Yüzyılın başında yaşayan Arap tarihçilerinin en büyüğü ve Cengiz Han'ın çağdaşı olan İbn-ül Esir'in (1160 - 1233) şu tanımını dikkate değer: «Moğol istilâsı» gecelerin ve gündüzlerin doğurmadığı, bütün halka... uygulanan korkunç bir belâdır. Eğer biri 'dünya, Tanrı'nın insanı yarattığı günden bu ana kadar böyle bir felâket görmemiştir derse, gerçeği anlatmış olur.»⁴ Moğolların istilâsı sonucu Ruslar Kırım merkez pazarında köle olarak satılıyor, ordan Orta Doğu, Afrika, hattâ Avrupa'ya yollanıyorlardı. Köle ticareti o kadar yaygındır ki, Kordova'da Emevî Halifesinin 3750 Slâvdan bileşik bir muhafız kıt'ası vardı.⁵

1236'da Moğolların Ruslar üstüne yürüyüşleri başladı. Bu tarihte Volga Bulgarlarını ortadan kaldırdılar. Cengiz Han'ın torunu Batu Han önce kuzeye, sonra güneye iki kampanya yürüttü. 1240'da Kiev'i aldı. 1242'de Volga'nın güneyine inerek Altınordu

(3) Moğollar'da başbuğa «ban», «noyan» ya da «batur», ona bağlı kabile birliklerine de «ulus» denirdi.

(4) Yakubovskiy, *op. cit.*, s. 37.

(5) Philip K. Hitti, *History of the Arabs*, s. 525.

Devletini kurdu. Moğol istilâsından sadece Polotsk-Minsk ve Novgorod-Pskov kurtulabilmişti.

Moğol işgâlinde ötürü zayıf düşmenin sonucu olarak Rus şehirleri komşuların saldırılarına uğradı. Alman şövalyeleri ve İsveç derebeyleri Moğol istilâsı dışında kalan Rus topraklarına saldırdılar. 1240 Neva Muharebesinde Pren Alexander Yaroslaviç (*Nesvki*) Novgorodlu askerlerle saldırganları püskürttü. İki yıl sonra da, 1242'de, gene Nevski, bu kez Livonyalı şövalyeleri Peipus (Kudskoye) gölü üstünde yapılan ve Buz Üstünde Muharebe diye bilinen silâhli çatışmada yendi. Böylece, Novgorod feodal devletinin bağımsızlığı korunmuş oluyordu.

Rus şehirleri siyasal bakımdan Altınordu'ya bağlı değildi. Altınordu Hanı her yöneticiye bir yarlık veriyordu. Rusya'da feodal sistemin dağınıklığının egemen olması müstevlilerin işine yarıyor, Prenler arasındaki anlaşmazlıklardan Moğollar faydalanıyordu. Bazan, Rus Prenleri biribirleriyle olan mücadelelerde Altınordu Hanlarının yardımını istiyordu. Buna rağmen, Rus halkı bir kaç kez Moğollara karşı ayaklandı.⁶

Moğol işgâli ülkenin üretim güçlerini yıktı ve gelişmesini sekteye uğrattı. Rus topraklarının ekonomisi ancak On-Dördüncü Yüzyılın ikinci yarısında düzelmeye başladı. Moğol işgâli sırasında nüfusun bir kısmının yeni topraklara sığınmasıyla daha önce işlenmemiş olan topraklar işlenmeye başlandı. Demir pulluk kullanıldı. 1285'de Tver'de taştan evler yapıldı. 1360'larda Moskova'da yapılan taştan kaleye «Kremlin» adı verilmişti. On-Dördüncü Yüzyılın sonuna doğru top dökümüne başlandı ve 1382'de Toktamış Han'ın Moskova'ya saldırısında ilk kez kullanıldı. Moskova, Novgorod, Tver ve Nizhni Novgorod başta olmak üzere, ticaret ve zanaat merkezleri gene parlamaya başladı.

On-Dördüncü Yüzyılın başında Moskova ve Tver prenslikleri arasında Büyük Düklük ünvanı için bir yarış başladı. Sür'atle güçlenen Moskova bölgesi Kilisenin de desteğini kazandı. Moskova «Bütün Rusya Metropolitliği»nin merkezi oldu. Moskova Prenleri Altınordu Hanlarının da güvenini kazanmayı başararak, Tver'e karşı mücadelesinde onları da kullandı. Böylece, Büyük Düklük yarlığı 1328'de *Kalita* (Para Torbası) lâkabıyla ün almış Ivan Daniolviç'e (1325-1340) verildi.

Moskova Büyük Prenliği Rus topraklarını birleştirmeye çalıştı. 1378'de Ruslar Ryazan bölgesi yakınında Vozha Nehri çerçe-

(6) Novgorod, 1259; Rostov, Yaroslav ve Suzdal, 1262; Tver, 1293 ve 1327.

vesinde yapılan muharebede Moğolları ilk kez yenilgiye uğrattılar. Bunun üzerine, Moğol Generali Mamai Litvanya Büyük Dükü Jagailo ile ittifak yapınca, Moskova yeni bir hazırlığa girişti. Ordunun başına Moskova Büyük Dükü Dimitri İvanoviç (1359 - 1389) geçti. Kendine daha sonra Don Nehri yakınında 1380'de Moğollara karşı yaptığı Kulikove Muharebesini kazanmış olduğundan ötürü «Donskoy» ünvanı verildi. Bu muharebe Moğol boyunduruğunu sona erdirmeyse de, Rusya'nın gittikçe güçlenmekte olduğunu gösterdiğinden ötürü önemliydi. Dimitri Donskoy, ilk defa olarak, Altınordu'nun izni olmadan Büyük Düklüğü oğlu Birinci Vasili'ye (1389 - 1425) bıraktı.

On-Beşinci Yüzyılın ikinci yarısında patlayan feodalizm savaşını bütün birimleri bir merkeze bağlamağa çalışan Moskova Büyük Düklüğü kazandı. Tarımda ve şehirlerdeki zanaat endüstrisinde kaydedilen ilerlemeler çeşitli bölgeler arasındaki ekonomik bağları güçlendirmişti. Fakat şehirlerin Moğol işgâli sonucu yakılıp yıkılması derebeylerin siyasal ve ekonomik bakımlardan güçlenmelerine sebep olmuş, Rus topluluklarının dünya ticaret yollarının dışında kalmaları ortaya kapitalist unsurların gelişmesine yaramayan koşullar çıkarmıştı. Bu yüzden, merkezî Rus devleti feodal esasa oturmaktaydı. Rusya'yı dışardan tehdit eden tehlike de merkezî bir devlet kurma ihtiyacını hissettirmekteydi.

Moğol boyunduruğu Orta Asya ve Kafkasların gelişmesini engellemişti. Tarım bozulmuştu. Üretim güçlerinin yavaş gelişmesi, Hindistan ve Çin'le yapılan dünya ticaretinin Orta Asya'daki kervan yolları yerine deniz yollarını kullanmağa başlaması ve feodal mücadeleler ekonomik gelişmeyi dumura uğratiyordu. On-Dördüncü Yüzyılın ikinci yarısında Timur (1370 - 1405) Orta Asya'da güçlü bir devlet kurmuştu. Seferde bulunduğu ülkeler arasında Kafkaslar da vardı. Altınordu Hanı Toktamış'ı yendikten sonra, 1395'de Rus toprakları üstüne bir sefere giriştiyse de, Yelets'den geri döndü. Kendine bağladığı topraklardan *haraç* ve *cizye* adı altında iki vergi alıyordu.

Orta Asya ve Kafkaslar'da halk hem yerli, hem Moğol derebeylerine karşı devamlı olarak mücadele ediyordu. 1365 - 1366'da Semerkant'ta Mevlânâzâde ve Ebubekir Kelevi önderliğinde bir ayaklanma oldu. Timur'un ölümüyle imparatorluğu feodal unsurların herbirinin bir yöne çekmesiyle parçalandı. Orta Asya'da da Özbek, Buhara ve Harzem hanlıkları gibi feodal unsurlar egemen oldu. Kafkaslar'daki feodal kuruluşlar da Karakoyunlu ve Akkoyunlu devletlerine bağlıydılar.

Feodal merkez-kaç kuvvetler Altınordu'yu zayıflattıktan başka, Timur da On-Dördüncü Yüzyılın sonunda bu devlete ağır darbeler vurmuştu. 1360'larda Harzem Altınordu'dan ayrıldı ve bu yüzyılın sonunda da Nogay devleti bağımsız oldu. 1427'de Kırım Hanlığı, 1430'larda da Kazan Hanlığı kuruldu. Yüzyılın sonuna doğru da birkaç Kazak hanlıkları meydana geldi. On-Beşinci Yüzyılın sonunda Sibiryâ Hanlığı kuruldu. 1409 - 1460'da Güney Volga'da da Astrakhan Hanlığı meydana geldi.

Rus devletinin birleşmesi yönünde Moskova Büyük Düklerinden Üçüncü İvan (1462 - 1505) ve Üçüncü Vasili (1505 - 1533) zamanında adımlar atılmıştı. Yaroslav bölgesi 1463'de birliğe katıldı, Rostov da 1474'de. 1478'de Novgorod Moskova Büyük Düklüğü ile birleşti. 1485'de Tver, 1510'da Pskov, 1521'de Ryazan bu birliğe katıldı. 1514'de eski Rus şehri Smolensk Litvanya'dan kopup Rusya'ya eklendi.

Moskova Büyük Prensi, zamanla geniş otoritesi olan bir otokrat durumuna geliyordu. Bu gelişim Rusya'da egemen sınıfın kendi içinde birtakım bölüklere ayrılması ve bunlar arasındaki mücadelenin bir sonucuydu. Din alanında bazı «reformcular» türemişti. Bunlardan bir kısmı (*Strigolniki*) 1460 - 1470 yıllarında Kilisenin kişi ile Tanrı arasına girmesine karşı çıkıyor, diğer bir kısmı (Yudacılar) Kilise hiyerarşisini yok sayıyor, bir kısmı da («Volga Münzevileri») Rus Kilisesinin oynamaya çalıştığı ekonomik ve siyasal rolü eleştiriyorlardı. Egemen sınıfın kendi içindeki gruplaşmasında Büyük Prensin temsil ettiği devlet ile Kilise, dinde reform yapmak isteyenlere ve onlarla birleşmek zorunda kalan *boyar*'lara karşı cephe almışlardı. Bu mücadeleden otokrasi ve geleceğe çeliklik galip çıktı.

Dindarlar arasındaki tartışma ve mücadele bir teoloji sorunu olmaktan çok, Kilisenin toplumsal rolü ve durumuyla ilgiliydi. En önemlisi, «reformcular» Kilisenin toprak sahibi olmasını istemiyorlardı. Dünyevî ağırlıklardan kurtulmuş bir kilisenin kişinin ruhunu «hidayete erdirmede» daha etkili olacağını savunuyorlardı. Geleneksel görüştekiler Kilisenin tanınmış hak ve ayrıcalıklarından yana çıktılar. Moskova Büyük Prensi de bu mücadelenin dışında, doğal olarak, kalamayacaktı. Toprak sahipliği sözkonusu olmaktaydı. Toprağa kendinin de ihtiyacı vardı; askerî hizmetinde olan ve sayıları gittikçe artan taraftarlarına toprak vermek gerekiyordu. Edinilebilecek toprakların büyük bir kısmı Kilisenin elindeydi. Fakat devletin içindeki siyasal gücün başka bir bölümünü temsil eden *boyar*'lar da toprak peşindeydiler. Bu zümre de top-

raksız Kilise fikrini destekleyen «reformcular»a yanaştı. Kendine ek toprak arayan Büyük Prens ile *boyar*'ların ortak bir hareketle Kiliseye karşı birleşmesini her ikisinin de devleti denetleme isteği engelledi. Büyük Prens *boyar*'ların düşmanlığı ve *duma*'nın denetiminden sıyrılmış, otokratik bir yönetici olmak istiyordu. *Boyar*'lar da geleneksel ayrıcalıklarına bağlı kalmak istiyerek, Büyük Prensle Kiliseye karşı bir ittifak yapmakta güçlük çekiyorlardı. Sonuç olarak, reformcularla *boyar*'lar Kilise ile Büyük Prens'e karşı birleştiler. Bu gruplaşma da Büyük Prens reformcuları ezme zorunda bıraktı. Büyük Prens'in bu kararı alırken tereddüt ettiği, Üçüncü İvan'ın bir ara reformculardan «Volga Münzevileri» ile flört etmek isteğinden de anlaşılmaktadır. Kilisenin toprak sahibi olmasına karşı duran reformcuların aynı zamanda otoritarianizmi eleştirmeleri Büyük Prensle Kiliseye karşı bir ittifak yapmalarını güçleştiren önemli bir âmil olmuştu.

Yavaş, yavaş şöyle bir çözüme gidildi: Büyük Prensle Kilise kendi arasında dayanışacak, Kilise Büyük Prens'in gittikçe kökleşen otokrasisini desteklerken, Büyük Prens de Kilisenin mal ve mülküne el sürülmemesine çalışacaktı. Bu ittifak Kiliseyi devlete bağlayan ve bu din örgütünü son tahlilde Büyük Prens'in bir aracı durumuna sokan bir yol oldu. Kilise Büyük Prensi iyiden iyiye, yeryüzünde Tanrı'nın temsilcisi, «halkın koruyucusu» ve Ortodoksluğun savunucusu olarak kabul ediyor, halktan yöneticiye -Kiliseyi desteklediği sürece- kör bir bağlılık istiyordu. Gelişen istibdadı destekleyenlerin başında Volokolamsk Manastırı papazları, özellikle İosif (Josef) Sanin gelmekteydi. Josef Rus Çarlarının gittikçe müstebitleşen yetkilerinin teorik izahını yapmaktaydı.⁷

(7) Bu mücadele sırasında otokratik görüşün en belirgin teorik ideolojisini yapan Volokolamsk Manastırı kurucusu İosif Sanin (Volokii) idi. 1439 (ya da 1440)'da doğmuş, Pafnutii Borovski Manastırına girmiş, Pafnutii 1477'de ölünce, önce buranın baş-rahibi olmuş, 1479'da da Moskova'nın batısında ve Novgorod yolu üstünde Volokolamsk'daki manastırını kurmuş ve burayı «reformcular»a karşı mücadelede bir merkez haline getirmeğe çalışmıştı. Teorik yazıları, ancak, mektup ve mesajlarından çıkarılmaktadır. Fikirleri, daha sonra, 1490-1512 arasında yazdıkları toplanarak **Prosvetitel'** (Öğretmen) başlığı altında bir broşürde yayınlandı.

İosif'e göre, yöneticinin kudreti ve otoritesinin kaynağı Tanrı'nın iradesiydi. Kral yeryüzünde Tanrı'nın gerçek temsilcisiydi; bu yüzden, kudreti Tanrı'ninkine benzerdi. («Tanrı sizi (Kralı) kendi yerine tahta oturttu...») Böylece, Kral halkın koruyucusuydu da. («Güneşin görevi vardır —yeryüzü insanlarını ısıtmak; Kralın da görevi var— aşağıdakilerle meşgul olmak...» Onların ruhsal ve maddesel hayatları yöne-

Eski Rus toplumunda egemen sınıf içindeki sürtünmeler ne olursa olsun, ülkenin tek devlet olarak birleşmesi ekonomik ve kültürel kalkınma ile yabancı saldırısına karşı ortak savunma bakımından önemliydi. Moskova Büyük Dükünün yetkileri artmış, feodal aristokrasi Büyük Düke bağlanmıştı. Ona hizmeti reddetmek vatana ihanet biçiminde yorumlanıyordu. «Boyarlar Meclisi,» bakanlıklar (*prikazi*) ve yeni bir askerî örgüt gibi birtakım merkezî hükümet organları kuruldu. Yeni askerî kuruluşlarda asillerin topraklarında çalışmakta olan köylüler tabandaki ana unsurdu. Devlet o köylülere hükmeden ağaların gücünü ve yetkilerini arttırmak için gerekli tedbirleri aldı. Merkezî devleti ve ona egemen olan unsurları güçlendirme yolunda atılan önemli bir adım 1497'de

ticinin ana kaygısı olmalıydı. («Tanrım sizi Halkının çobanı ve koruyucusu yaptı.») Kral Kiliseyi de korumakla yükümlüydü. («Tanrı kudreti Kralı... Kiliseyi korusun diye tahta oturttu...») Kralın kararı kesin-di. («Kralın emri herhangi bir mahkemede muhakeme edilemez; Kralın emri ne metropolite, ne de herhangi bir yere temyiz edilebilir...») İstanbul'un 1453'te Türklere geçişiyle Moskova Büyük Prensi yalnız Rus Kilisesinin değil, bütün Ortodoksluğun koruyucusu olmuştu. Halk ona bağlılıkla sorumluydu. («Tanrı'nın bize verdiği kralı gerçekten sevin; ona itaat din, şükredin, ve, sanki bir adama değil de Tanrı'ya hizmet edermiş gibi, onun istediği ve emrettiği gibi ona hizmet edin.») Krala bağlılık bir köle ya da hizmetkâr bağlılığı derecesinde olmalıdır. («Kralın emrine kulak verin ve işittiklerinizi hemen yapmak için hazır olun.») Bu bağlılık Kilisenin yüksek rütbelilerinden de beklenmektedir. («Tanrısal töreler Krala itaat etmeyi, ona karşı gelmemeyi emreder... Ne eski papazlar, ne de Papa Kralla mücadele ederdi... Krala hitap etmek istedikleri zaman... müsaade isterler, ve bu müsaade verilirse, alçak gönülle konuşurlardı...») Yeryüzünde Tanrısal gerçekleri koruma görevinin asıl amacı ise Ortodoksluğu bütün saldırılara karşı savunmaktır. İşte, bu noktada İosif'in öğretilerinde Moskova Büyük Prensinin otokratik yetkilerinin kökleşmesindeki teorik dayanak ve yardımlarına karşılık, Prensten istediği belirli olmaktadır. İosif Büyük Prensin «reformcuları» acımadan ortadan kaldırmasını istemekte, bunu yapmadığı takdirde, izlenecek yolu da, gene dinsel olay ve emirlere dayanarak, bir ihtar mahiyetinde açıklamaktadır. («O zaman, üç genç Nebukadnezar'ın emirlerini yalnızca dinlememekle kalmayıp, onu kanunsuz düşman... ve yeryüzünde en sahtekâr kişi olarak bilmişlerdi... Siz de... işkence edilerseniz, hattâ ölümlerle tehdit olursanız bile, böyle bir kral ya da prensin peşinden gitmeyin...») İosif'in bu son fikirleri bazı yazarlarca (örneğin, V. Valdenberg, **Drevnerusskie uceniya o predelakh karski vlasti** [Çar'ın Yetkilerini Sınırlayan Eski Rus Öğretileri] halkı Prense karşı gelmeğe hazırladığı biçimde yorumlanmaktaysa da, aslında Çarlığın kurulmakta olan otokratik geleneğinin ilk öğreticisi olduğu kabul olunabilir. Marc Raeff, «An Early Theorist of Absolutism: Joseph of Volokolamsk,» **The American Slavic and East European Review**, C. VIII (Nisan 1949), s. 79-89.

Üçüncü İvan zamanında kabul edilen kanundu (*sudebnik*). 1497 tarihli *sudebnik*⁸ 68 maddelikti. Otuz-altısı mahkemelere ödenecek para cezalarıyla, on-beşi de özel kişilere ödenecek cezalarla ilgiliydi. Buna rağmen, siyasal önemi büyük olan bir belgedir.

Önce, eski Rus devletinde yönetimin merkezîleşmekte oluşunu göstermektedir. Daha Birinci Maddede Üçüncü İvan'a Moskova Büyük Prensi olarak değil, bütün Rusya'nın (*vseya Rusi*) Büyük Prensi olarak atıf yapılmaktadır. Otuzuncu Madde de, Kırk-Beşinci Madde ile birlikte alındığı takdirde, Moskova'dan çıkartılan mahkeme davetiyelerinin bu şehrin dışında birçok bölgeye yollanabileceğini göstermektedir. Gene *Sudebnik*'ten anlaşıldığına göre, Üçüncü İvan Rusyasında ekonomik ve siyasal güç üç ana sınıf ya da sınıf kesiminin elindedir: Büyük Prens, soylular ve Kilise. Bu kanun Büyük Prensten hizmetleri karşılığı toprak alan ve kalkınmakta olan yeni bir gruba, *pomeşçiki*'ye⁹ ilk kez atıfda (M. 63) bulunmaktadır. *Boyar*'lar gittikçe Büyük Prens'in başkanlık ettiği hükûmete bağlanmaktadırlar. *Boyar*'lar mahkemesine kâtipler de (*dyaki*) katılmaktadır. Aslında, kâtiplerin *boyar*'larla birlikte yargıçlık yaptıkları, *boyar*'ların cezaî yetkilerine kısıtlamalar getirdikleri ve bu mahkemelerde Büyük Prens'in ve merkezî hükûmetin temsilcileri gibi hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Büyük Prens kâtiplere, *boyar* sınıfından olmadıklarından siyasal bakımdan güvenebilirdi. *Boyarlar* gibi kaybedip acısını duydukları eski ayrıcalıklarını yeni baştan ele geçirme ihtiyacı içinde değillerdi. On-Altıncı Yüzyılın ortalarına doğru bu kâtip «sınıfı» bir çeşit yönetici «kast» oldu. Hizmetleri karşılığı toprak da (*pomestiye*) edindiler. Hattâ, bu sınıftan gelme Şçelkalov Kardeşler Müthis İvan'ın Hükümdarlığının sonuna doğru Rusyanın en zengin adamları olmuşlardı.

*

**

Özetle, Moğol istilâsı bir yandan ülkenin üretim güçlerini yıkıp Rus topraklarının öteki komşuların da saldırısına uğramasını kolaylaştırırken, bu toplumu feodal esasa oturmuş bir birleşmeğe doğru da itiyordu. Dış tehlike hem merkezî devlet kurulmasını zorunlu kılarak prensler arasında Büyük Prenslik için bir yarışmaya sebep olmuş, hem de halkın Moğollara ve yerli derebeylerine karşı mücadelesini hızlandırmıştı.

(8) Horace W. Dewey, «The 1497 *Sudebnik* - Muscovite Russia's First National Law Code,» *The American Slavic and East European Review*, C. XV (October 1956), s. 325-328.

(9) Büyük Prense hizmet karşılığında, hayat boyunca toprak edinen yeni ve gelişmekte olan bir sınıf.